

- 7) used to show that somebody belongs to a group or an organization;
- 8) eating or drinking something; using a drug or a medicine regularly;
- 9) used to show direction on the left/right;
- 10) at or near a place a town on the coast;
- 11) used to show the basis or reason for something;
- 12) paid for by;
- 13) by means of something;
- 14) used with some nouns or adjectives;
- 15) compared with somebody/something;
- 16) used to describe an activity;
- 17) used when giving a telephone number.

The dictionaries reveal the true polysemous character of the both prepositions. Though the grammarians point out their only two dominant components. Now we doubt whether it is correct to define them as verbalizers of space and time when “on” actualizes three components referring to location (1, 2, 3) and two components to time (5, 6). C.f.: “in” actualizes three components referring to location (1, 9, 10) and one component to time (4).

LITERATURE

1. Лихачёв Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачёв // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1993. – Т.52. – № 1. – С. 5–15.
2. Boers F. Spatial Prepositions and Metaphor : A Cognitive Semantic Journey Along the Up-Down and Front-Back Dimension / Frank Boers. – Tübingen : Narr, 1996. – 220 p.
3. Carter R., McCarthy M. Cambridge Grammar of English. A Comprehensive Guide / R. Carter, M. McCarthy. – Cambridge: CUP, 2006. – 973 p.

РОЗВИТОК СЕМАНТИКИ ГУСТАТИВНОЇ ЛЕКСИКИ В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

МОХОСОЄВА М. М.

Донецький національний університет

Дослідження присвячене зіставному аналізу семантики густативної лексики (далі – ГЛ) в англійській, німецькій та українській мовах. Густативною називаємо лексику на позначення смаку (від лат. *gustatus*¹ ‘смак, смакове відчуття’). Проблеми зіставного вивчення лексичних одиниць споріднених і неспоріднених мов викликають особливий інтерес, оскільки саме в лексиці найбільш яскраво відображена специфіка національних мов (М. П. Кочерган, О. В. Материнська, І. Е. Подолян).

Аналіз лексики смаку здійснювався переважно на матеріалі окремих мов: української (М. П. Білоус, А. В. Висоцький, І. В. Гайдаєнко), російської (Н. Е. Гронська, Ж. В. Лечицька, О. В. Макарова), німецької (В. В. Грідасов), латинської (Н. О. Тимейчук), грецької (Н. К. Малінаускене). Зіставні дослідження ГЛ проводилися на матеріалі англійської, російської і французької

(А. Х. Мерзлякова); англійської і російської (А. В. Куценко); німецької і російської (Т. М. Матвеева) мов.

Об'єктом дослідження постають лексичні одиниці на позначення смаку в англійській, німецькій та українській мовах.

Метою роботи є встановлення типів семантичних переносів у ГЛ.

Переносні значення в ГЛ розвивалися переважно за рахунок метафоричних та метонімічних переносів. Проведений аналіз дозволив класифікувати типи метафоричних та метонімічних переносів у процесі розвитку полісемії ГЛ.

1. **Метафоричний перенос.** Результати статистичних підрахунків засвідчили, що домінуючий тип переносу в ГЛ – метафоричний. Метафоричні переноси репрезентовані 531 лексико-семантичним варіантом (далі – ЛСВ) у мовах дослідження (англ. – 200 од.; нім. – 146 од.; укр. – 185 од.).

Особливістю метафори сенсорного типу є перенос найменування однієї ознаки на іншу на основі подібності їхнього сприйняття, виділення і фіксування перцептивних ознак. Перенесення при цьому здійснюється в двох напрямках: 1) з однієї ознаки, яка сприймається чуттєво, на іншу (синестезія) і 2) при абстрагуванні від чуттєвого сприйняття ознак – перенесення від конкретного до абстрактного [5, с. 104–116].

Практично будь-яке чуттєве сприйняття може злитися з іншим, залишаючись при цьому або у межах відчуттів, або, вириваючись у вищі сфери емоцій, властивості особистості, моральні та соціальні категорії [6, с. 54]. За межами чуттєвого сприйняття відбуваються зближення, більш складні за чуттєві:

– у сферах емоційного сприйняття, психічних станів, пор.: англ. *acid fruit* ‘кислий фрукт’ – *acid looks* ‘кисла міна’, укр. *кислий лимон* – *кисла міна*, нім. *sauere Zitrone* ‘кислий лимон’ – *saure Miene* ‘кисла міна’;

– у сфері вербальної комунікації: англ. *a salt joke* ‘непристойний жарт’; укр. *солоний жарт*, *солоне слово* ‘виразний, дотепний, але грубий; непристойний’; нім. *ein gepfeffertes Witz* ‘непристойний жарт’;

– емоційних реакцій (схвалення): англ. *Sweet!* – використовується для вираження схвалення.

На підставі аналізу статей тлумачних словників встановлено, що метафоричне перенесення ГЛ в англійській, німецькій та українській мовах відбувалося в таких напрямках: 1) на властивості характеру, стан і зовнішність людини; 2) на дію, процес, ознаку, що мають характеристики ГЛ; 3) на інші перцептивні відчуття (запах, звук, колір); 4) на абстрактні поняття, розумові процеси; 5) на погодні умови; 6) на соціальні ознаки.

Найбільш продуктивним є перенос на емоційний стан людини, внутрішні властивості, психічні поняття, який реалізується у 266 ЛСВ (англ. 103 од., нім. 92 од., укр. 71 од.), пор.: англ. *sour*¹ ‘кислий’ → *sour*³ ‘сердитий, похмурий, дратівливий’; нім. *bittersüß*¹ ‘гірко-солодкий’ → *bittersüß*² ‘болісний, тяжкий і чудовий одночасно’; укр. *кислий*¹ ‘який має своєрідний гострий смак, схожий на смак оцту, лимона тощо’ → *кислий*³ ‘незадоволений, пригнічений’.

Друге місце за продуктивністю посідає перенос на дію, процес, ознаку, що мають характеристики ГЛ – 188 ЛСВ (англ. 63 од., нім. 35 од., укр. 90 од.), напр.: англ. *sweeten*¹ ‘солодити’ → *sweeten*⁴ ‘підмащувати’; нім. *versalzen*¹

‘пересолити’ → *versalzen*² ‘псувати’; укр. *підсолоджувати*¹ ‘робити злегка, трохи солодким’ → *підсолоджувати*² ‘лестити, підкуповувати’.

Третім за продуктивністю є перенос на інше перцептивне відчуття (одоративне, звукове, зорове, тактильне), що складає 47 ЛСВ (англ. 24, нім. 9, укр. 14), напр.: англ. *sour*³ ‘кислий, різкий, неприємний (про запах)’; нім. *süßlich*¹ ‘неприємно солодкавий запах (напр., мерзлої картоплі)’; укр. *солодкий*³ ‘приємний запах’.

Утворення синкретичних метафор найбільш характерне для лексики на позначення почуттів, зокрема відчуття смаку. Метафору, яка утворюється у результаті змішування чуттєвого сприйняття, услід за Г. М. Складарською, називаємо синкретичною [6, с. 53].

О. М. Веселовський відкрив психологічні засади утворення метафор і епітетів і показав, що більша частина метафоричних перетворень у сучасних мовах бере початок від давніх часів, коли “фізіологічна нерозбірливість” свідомості людини призводила до того, що чуттєві враження (зорові, слухові, смакові та ін.) сприймалися нероздільно, злито, і ця злитість закріплювалася у мові, у її метафорах [2, с. 88]. Як вважав О. М. Веселовський, синкретизм сприйняття зовнішніх впливів, характерний для архаїчної свідомості, властивий і сучасній людині. Синкретизм пояснюється “фізіологічною нерозбірливістю нашої, тим більш первісної психіки” [2, с. 88]. “Перетин” відчуттів стає стимулом мовної творчості та імпульсом різних семантичних процесів завдяки тому, що саме відчуття слугує основним джерелом знань людини про навколишню дійсність. Якісне різноманіття світу, яке сприймається органами чуття, зумовлює види відчуттів, серед яких сучасна психологія виділяє зорові, слухові, дотикові, які поділяються на тактильні, температурні і больові, а також смакові і нюхові. Крім того, існують більш складні відчуття, які виникають у процесі взаємодії різних органів чуття: відчуття форми, величини віддаленості предметів один від одного і від спостерігача [8, с. 864; 9, с. 437]. На думку Г. М. Складарської, перетин відчуттів проявляє інтуїтивне прагнення розуму сприймати світ не дискретно, а синтетично, у його єдності, зв’язаності і взаємодії його елементів, з урахуванням незліченних аналогій і тотожностей [6, с. 53]. Таким чином, виникнення синкретичної метафори належить до архаїчної пори свідомості людини. Тривалість існування таких метафор у мові призвела до автоматизму їх сприйняття і зниженню образного потенціалу.

Сучасні психологічні дослідження відкрили і назвали всі види сенсорних взаємодій: зорових, акустичних, смакових, нюхових і тактильних [3, с. 74]. Це означає, що наша психіка, яка вже вміє диференційовано сприймати властивості і відношення речей, (“насолоджуватися окремо”), не може відмовитися від єдиного сприйняття різнорідних за своїм джерелом образів, які закріпилися в мові [6, с. 53].

Найпростіший тип синкретичної метафори знаходиться в межах чуттєвих відчуттів. Так, акустичне відчуття може підмінятися смаковим, пор.: англ. *sweet tea – sweet tune*; укр. *солодкий чай – солодка мелодія*; нім. *süßer Tee – süße Melodie*, зоровим, напр.: англ. *loud voice* ‘гучний голос’ – *loud clothes* ‘яскраве убрання’; укр. *тьмяний голос – тьмяне світло*; нім. *gedämpfte Töne* ‘приглушені

звуки’ – *gedämpfte Farbe* ‘неяскраві фарби’, тактильним, напр.: англ. *soft voice* ‘м’який голос’ – *soft toys* ‘м’які іграшки’; укр. *м’який звук* – *м’який пух*; нім. *ein weicher Ton* ‘м’який звук [тон]’ – *weicher Sessel* ‘м’яке крісло’ і подібне. Порівняйте також: *пісна їжа* – *пісна фізіономія*, *рідка каша* – *рідкі аплодисменти*.

Зв’язки, породжені синкретичним сприйняттям різнорідних фізіологічних подразників, О. М. Веселовський назвав “психологічним паралелізмом” [2, с. 90]. Синкретичні зближення можуть включати безліч різнорідних відчуттів, смакові відчуття входять до складу багатьох синкретичних метафор. Так, смакові відчуття переносяться на нюхові (укр. *терпке вино* → *терпкий запах*), на звукові (англ. *sweet apple* → *sweet sound*; укр. *солодке яблуко* → *солодкі звуки*; нім. *süßer Tee* → *süße Töne*); тактильні – на смакові (англ. *dry clothes* → *dry wine*; укр. *сухий одяг* → *сухе вино*; нім. *trockenes Wetter* ‘суха погода’ → *trockener Wein* ‘сухе вино’) і т. ін. Це елементарний випадок синкретизму.

Дж. Вільямс виділяє такі напрямки синестезійних перенесень для прикметників чуттєвого сприйняття англійської мови, пов’язаних зі смаком: дотик → смак, смак → запах, смак → слух [12, с. 463–472]. У німецькій мові Т. Шиппан виокремлює такі напрямки синестезії: смак → зорове сприйняття, напр.: нім. *süßer Blick* ‘солодкий погляд’, смак → слухове сприйняття:, напр.: нім. *süße Töne* ‘солодкі звуки’ [10, с. 167]. Результатом синестезійного переносу в українській мові є, наприклад, густативне значення лексеми укр. *тонкий*, у значенні якої характеристика смаку перейнята з перцептивної сфери дотику.

На рівні синестезійного лексичного значення відбувається так зване нашарування різних перцептивних сем в англійській, німецькій та українській мовах: смакової і тактильної, смакової і одоративної, смакової і візуальної, смакової і звукової, смакової і температурної (табл. 1).

Таблиця 1

Синестезійні переноси у ГЛ

Мови / Синестезійний перенос	Англ.	Нім.	Укр.
1. <u>Смак</u> → тактильні відчуття (температура)	<i>bitter wind</i> ‘холодний вітер’	<i>bitterer Wind</i> ‘холодний вітер’	<i>некучий мороз</i> ‘дуже сильний мороз’
2. <u>Смак</u> → запах	<i>sweet/sour smell</i> ‘солодкий/кислий запах’	<i>süßer/saurer Duft</i> ‘солодкий/кислий запах’	<i>солодкий/кислий запах</i>
3. <u>Смак</u> → звук	<i>sweet song</i> ‘приємна музика’	<i>süße Melodie</i> ‘приємна музика’	<i>солодка музика</i> ‘приємна музика’
4. <u>Смак</u> → зорове сприйняття	<i>sweet face</i> ‘приємне обличчя’	<i>süßer Blick</i> ‘приємний погляд’	<i>солодкий погляд</i> ‘приємний погляд’

З усіх чуттєвих сфер “тактильна сфера є найпоширенішим вихідним пунктом метафор” [6, с. 280]. За переносу смакового відчуття в тактильну сферу спостерігаються такі відмінності: в англійській і німецькій мовах використовується лексема на позначення *гіркового смаку*, пор.: англ. *bitter wind* ‘холодний вітер’; нім. *bitterer Wind* ‘холодний вітер’; в українській мові вживається лексема *пекучий*: укр. *пекучий мороз* ‘дуже великий, сильний мороз’.

Перенос на а) абстрактні поняття, розумові процеси, б) погодні умови, в) зовнішність людини нараховує по 9 ЛСВ для кожної з цих підгруп, напр.: а) англ. *flavour*¹ ‘смак’ → *flavour*³ ‘ознака, властивість, яка додає певної особливості’; б) нім. *bitter*⁵ ‘сильний, лютий (про мороз)’; в) укр. *смачний*¹ ‘приємний на смак’ → *смачний*² ‘який має гарну зовнішність; привабливий’.

2. **Метонімічний перенос.** Семантичний процес переносів існує у двох різновидах: перенос за подібністю (метафора) і перенос за суміжністю (метонімія) [1, с. 16–17]. Термін ‘суміжність’ (contiguity, Kontiguität) у поняття метонімії вводить С. Ульман [11, с. 84].

У ГЛ виявлено 121 перенос на основі метонімії (англ. – 46 ЛСВ; нім. – 35 ЛСВ; укр. – 40 ЛСВ). У результаті аналізу статей тлумачних словників встановлено моделі метонімічного переносу ГЛ в англійській, німецькій та українській мовах:

2.1. Модель “солодкий смак/еталон солодкого смаку → людина (звертання)” об’єктивується у всіх мовах дослідження, пор.: англ. *sweet*¹ ‘солодкий’ → *sweet*³ ‘кохана, коханий, люба, любий’; нім. *süß*¹ ‘солодкий’ → *süß*⁴ емоц. ‘гарненький, який викликає захоплення’: ‘мила/милий, люба/любий’; укр. *солодкий*¹ ‘солодкий’ → *солодкий*³ перен., розм. ‘близький і рідний серцю, милий (про людину – переважно при звертанні).

2.2. За моделлю “смак/еталон смаку → напій” відбувається метонімічний перенос лексики на позначення смаку в зіставлюваних мовах, пор.: англ. *bitter*¹ ‘гіркість’ → *bitter*² ‘вид темного пива з гірким смаком’; нім. *Bittere* (m), *Bittere* (m) ‘гіркий шнапс (горілка)’; укр. *гіркий*¹ ‘який має своєрідний їдкий, різкий смак (напр. хіна, гірчиця)’ → *гіркий*² (у значенні іменника *гірка* – ‘горілка’).

2.3. Англійська та німецька мови характеризуються метонімічним перенесенням “хімічна кислота → кислий смак”, пор.: англ. *acid*¹ хім. ‘кислота’ → *acid*² ‘кислятина’; нім. *Säure*¹ (f) хім. ‘кислота’ → *Säure*² (f) ‘кислий смак’; українська мова – перенесенням у зворотньому напрямку (“кислий смак → хімічна кислота”): укр. *кислота*¹ ‘якість за значенням кислий’¹ → *кислота*² ‘хімічна сполука (зазвичай кисла на смак), яка містить водень’.

2.4. Модель “смак/смакова речовина → об’єкт” реалізується в англійській та німецькій мовах, пор.: англ. *bitter*¹ ‘гіркість’ → *bitter*³ мор. ‘шлаг на бітенгу’; нім. *Süß*¹ (n) ‘солодка речовина’ → *Süß*² (n) ‘виконана, але ще не сплачена робота’.

2.5. Розвинена багатозначність та безафіксальний (конверсивний) спосіб утворення похідних в англійській мові зумовлює наявність типів метонімічних переносів ГЛ, які невластиві іншим мовам дослідження: модель “еталон солоного смаку → людина за професійною діяльністю”: англ. *salt*¹ ‘сіль’ → *salt*⁶ розм. ‘морський вовк’; “продукт харчування → людина (за професійною діяльністю”): англ. *sourdough*¹ букв. ‘кисле тісто’ – ‘опара’ → *sourdough*²

‘старожил (на Алясці)’; ‘еталон смаку → об’єкт’: англ. *lemon*¹ ‘лимон’ → *lemon*³ ‘куплена річ, яка виявилася непридатною’; ‘еталон смаку → зовнішність людини’: англ. *lemon*¹ ‘лимон’ → *lemon*⁵ сленг ‘негарна дівчина’; ‘смак → медичні засоби, препарати’: англ. *sweet*¹ ‘цукерка’ → *sweet*⁹ ‘наркотик, стимулятор’.

2.6. Специфічною для української мови виявилася метонімічна модель ‘дія → об’єкт дії (продукт харчування)’: укр. *соління*¹ ‘дія за значенням солити’ → *соління*² збірн. ‘засолені про запас харчові продукти’; укр. *квашення*¹ ‘дія за значенням квасити’ → *квашення*² збірн. ‘квашена городина та садовина’.

Таким чином, розвиток семантики ГЛ відбувається за рахунок метафоричних і метонімічних переносів. Проведений аналіз уможливив класифікацію типів метафоричних та метонімічних переносів у процесі розвитку полісемії ГЛ.

Перспективним видається зіставне дослідження оказіональних метафорично та метонімічно перенесених значень ГЛ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бородина М. А. К типологии и методике историко-семантических исследований (на материале лексики французского языка) / М. А. Бородина, В. Г. Гак. – Л. : Наука, 1979. – 232 с.
2. Веселовский А. Н. Историческая поэтика / Александр Николаевич Веселовский. – М. : Высшая школа, 1989. – 408 с.
3. Воронин С. В. Основы фоносемантики / Станислав Васильевич Воронин. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1982. – 243 с.
4. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология / Владимир Николаевич Манакин. – К. : Знання, 2004. – 326 с.
5. Мерзлякова А. Х. Типология адъективной метафоры / А. Х. Мерзлякова // Лингвистические исследования. К 75-летию профессора В. Г. Гака. – Дубна : Феникс, 2001. – С. 104–116.
6. Складарская Г. Н. Семантический посредник метафоризации. Семантические виды языковой метафоры / Г. Н. Складарская // Метафора в системе языка / [главн. ред. Д. Н. Шмелев]. – СПб. : Наука, 1993. – 155 с.
7. Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы / Анна Анфилофьевна Уфимцева. – М. : Изд-во АН СССР, 1962. – 287 с.
8. Философия : Энциклопедический словарь / [ред. А. А. Ивин и др.]. – М. : Гардарики, 2004. – 1072 с.
9. Философский энциклопедический словарь / Е. Ф. Губский, Г. В. Кораблева, В. А. Лутченко – М. : Инфра-М, 1997. – 576 с.
10. Schippan Th. Einführung in die Semasiologie / Thea Schippan. – Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1972. – 246 s.
11. Ullmann S. Principles of Semantics. A linguistic approach to meaning / Stephen Ullmann. – Glasgow ; Oxford : OUP, 1959. – P. 70–108.
12. Williams J. Synaesthetic Adjectives. A possible law of semantic change / J. Williams // Language. – 1976. – V. 52. – № 2. – P. 461–478.